مولوي صالح محمد کندهاری

کورنۍ او روزنه :

د کندهار د ښار د کابل بازار د ملاګلداد اخوند په کوخه کښې د هوتکو یوه کورنۍ اوسېده، چې د دوی کار سوداګري وه، خو د ادبي او علمي ذوق خاوندان هم وه.

د دیرلسم هجري قرن په اواخرو کښې ددې کورنۍ یوه سړي حاجي محمد اکبر د پښتو ادبه سره ډېره مینه درلوده، ده د پښتو خطي او چاپي کتابونه سره ټول کړي وه، او په دې ژبه یې لیک او لوست کاوه.

او دا هغه وخت ؤ چې د افغانستان په خلکو کښې د امیر شېر علي خان د پاچهۍ په وخت کښې یو د ویښتابه غورځنګ پیدا سوی وه، او په دې ترخ کښې د پښتو ژبي و رسمیت او پروربښت ته هم مخه سوې وه. په دې کورنۍ کښې په ۱۳۰۸ ق کال مولوي صالح محمد وزېږېدئ، چې د پلار نوم ئې فیض محمد ؤ، او د خپل مورني نیکه

مولوي عبدالرؤف او د خپلـو مامـا گـانو مولـوي عبدالواسع شـهيد او مولوي عبدالرب تر پالني لاندي په کندهار او کابل کښي وروزلئ سو، او په څلورو ژبو پښتو، دری، عربي او اردو پوهېدئ.

دی پنځلس کلنی زلمی وُ، چي له کندهاره کابـل تـه راغـئ، او د چوب فروشی په شاهي مدرسه کښي د خپل نیکه مولـوي عبـدالرؤف سره اوسېدئ، چي هغه د شاهي مدرسې مدرس او د قاضیانو ممـتحن او د پاچا د حضور ملا وُ.

دی دلته په یوه علمي محیط کښي وروزل سو، او کله چي حبیبیـه مدرسه (اوسنی لیسه) په کابل کښي جوړه سـوه، نـود ی د محصـل پـه توگه پکښي داخل سو، او څکـه چـي کورنـی زده کـړي ئـې دمخـه بشپړي کړي وې، نو ژر په دغه مدرسه کښي لومړی د پښتو معلم سـو او پښتو د مدرسې په نصاب کښي په ۱۳۳۴ ق داخله سوه.

د ماموریت دورې :

مولوي صالح محمد د ۱۳۳۵ ق کال پـه شـاوخوا کښـي د کابـل د ابتدايي مکتبو د مدیر مرحوم مولوي عبدالرب سره د نائب مدیر په ډول مقرر سو، او هغه وخت چي ابتدايي مکتبونه په کابل کښي ډېرېده، نـو دغه مدیر او نائب مدیر په دې کار کښي ښه خدمتونه کړي وه.

د افغانستان د بیـا اسـتقلال مونـدلو پـه وخـت کښـي چـي نـوی حکومت او کابینه جوړه سوه نو ددې حکومـت دا تـگ لاره وه، چـي معارف په ټول مملکت کښي خپاره سي، نو هغه وُ چـي مولـوي صـالح محمد په ۱۲۹۹ ش کال دِ کندهار د معارفو په مدیریت وټاکل سـو، او د درسي کتابو او تعلیمي سامانه سره کندهار ته ورغئ. پـه هغـه وخـت کښي د مکتب تاسیس او د خلکو منل کوم اسانه کار نه وُ، مولوی صالح

محمد د کندهار په ښار کښي پسله ډيرو تبليغاتو او د ښار د مشرانو سره د مفاهمې او خبرو په وسيله وکړای سوای چي هلته يو لومړنی مکتب جوړ کی، او د کندهار د سوداگرانو څخه ددغه مکتب لپاره د گمرك په محصول کښي اعانه واخليِ، نو ځکه دغه لومړی مکتب د "مکتب تجار" په نامه په ۱۲۹۹ ش کال د کندهار په شاله مار کښي جوړ او په ۲۰ حمل ۱۳۰۰ ش رسماً افتتاح سو.

مولوي صالح محمد لس کاله په کندهار کښي د معارفو مدير او مؤسس وُ، او تر ۱۳۰۷ ش پوري ئې د کندهار په ولايت او کلو کښي ډير مکتبونه جوړ کړل، او ډير هلکان ئې په دغو مکتبو کښي په ډيره توجه او خواخوږي وروزل، او دی د يوه مربي په ډول د افغانستان د معارفو په تاريخ کښي يو سابقه لرونکئ سړی وُ چي د کندهار خلك ئې تراوسه په ښه نامه يادوي.

د طلوع افغان تاسيس :

مولوي صالح محمد د معارفو د خدمته سره يو بل مهم کار په کندهار کښي دا وکئ، چي هلته ئې يوه هفتگي جريده د طلوع افغان په نامه تاسيس کړه، او ددې جريدې لومړی شماره ئې په (۱۵ سرطان ۱۳۰۰ ش _ ۶ جولائی ۱۹۲۱ م) له کندهاره په ډبرين چاپ په پښتو او دری ژبي خپره کړه، چي په دې ډول نو د کندهار په مطبوعاتو هم ده پيل کړئ دئ.

د مولوي صالح محمد دغه خدمتونه د هغه وخت حکومت هم په ښه سترگه ليدل، لکه په ۱۳۰۶ ش کال چي د هغه وخت مرحوم پاچا معارف او مکتبونه پخپله وکتل، نو ئې مولوي صاحب ته د ستوري نښان ورکئ.

د ده ادبي کارونه :

مرحوم مولوي معارفو او مطبوعاتو د عملي خدمتو سره په ژبه او قلم هم د پښتو لپاره ډیر ښه کار کړئ. کله چي په سراجیه دوره کښي په حبیبیه لیسه کښي د پښتو معلم ؤ، نو ده دغه تدریسي کتابونه کښلي او چاپ کړي وو :

۱. د پښتو لومړنی تدریسي کتاب
۲. د پښتو دوهم تدریسي کتاب
۳. د پښتو دریم تدریسي کتاب
۴. د پښتو صرف و نحوه په دري ژبه

علاوه پر دې د مولوي صالح محمد له خوا په سراج الاخبار افغانیه کښي هم ځني پښتو منظومې خپرېدلې، چي د پښتو د ویښولو لپاره ډیري ګټوري وې، مثلاً په ۱۳۳۵ ق کال چي د دنیا لومړی جنګ په شدت جاري ؤ د افغانستان زلمو او پوهو خلکو غوښته چي ددې ځای حکومت د استقلال د بیا موندلو لپاره اقدام وکي، او په دغه مطلب مرحوم محمود طرزی د سراج الاخبار افغانیه سرمقاله د حی علی الفلاح په عنوان وکښله (غره ربیع الاول ۱۳۳۴ ق _ ۱۶ جدی ۱۲۹۴ ش) خو دا مقاله د سنسر په حکم له نشره پاته سوه، نو دا بل کال همدغه مطلب په یوه رمزي ډول ښاغلي عبدالهادي داوي (د هغه وخت پرېشان) په دري ژبه د (بلبل ګرفتار) تر عنوان لاندي منظوم او په سراج الاخبار کښي خپور کئ (ربیع الثاني ۱۳۳۵ ق) چي عین هغه منظومه ښاغلي مولوي په پښتو منظومه اوخپره کړه، او دا د افغانستان د خلکو د آزادۍ غوښتلو لومړۍ ښکاره ترجماني وه، چي په پښتو او دري دواړو نشر سوه. په ۱۳۰۹ _ ۱۳۱۰ ش کال چي د مرحوم محمد ګل مهمند په مشرۍ د کندهار ادبي مجلسونه تاوده وه ، مولوي صاحب د دغو

مجلسو یو سرگرم غړئ وٸ، او ډېر اجتماعي او ګټور اشعار ئې ویل، او په مشاعرو کښې ئې ګډون کاوه، او اشعار ئې په طلوع افغان کښې خپرېدل، چې ددغې دورې یو فکري او ادبي اثر ئې یوه اوږده پښتو منظومه ده چې " د جامعې کارونه" تر عنوان لاندې د طلوع افغان د (۱۳۱۲ ش) په کالنۍ ګڼه کښې خپره سوې ده، او په دې خوږه منظومه کښې په ساده او روانه پښتو د اجتماعي تړون او د چارو د وېشنګ ضرورت او ګټې ښوولې سوې دي.

په ۱۳۱۶ ش مولوي مرحوم د کابل د ادبي انجمن غړئ سو، او دلته ئې یو د پښتو خودآموز او بل کتاب (پښتو ژبه) د تدریسي مقصدو لپاره تالیف کړه، چې د پښتو ژبې لومړی ټوک په ۱۳۱۶ ش په کابل کښې چاپ سو، او هم ئې د (زېري) په نامه یوه پښتو هفتګي جریده د پښتو د تعلیم او زده کولو لپاره تاسیس کړه.

ښاغلی مولوي تر ۱۳۱۷ ش وروسته د شاهي دار التحریر د پښتو غړئ وٸ، او په همدغه وخت کښې حج ته ولاړ، او چې له هغه سفره راغئ، نو په کندهار کښې اوسېدئ، او په ۱۳۳۵ ش کال ددې ښار د خلکو له خوا د ملي شوراء د نهمې دورې په وکالت وټاکل سو، چې په دغه دوره کښې د شورا لومړی معین هم وٸ، او بیا په لسمه دوره کښې هم د کندهار د ښار له خوا په ملي شوراء کښې وکیل وٸ، او د شورای ملي په پارلماني ډله کښې د اتحاد شوروي په سفر هم تللئ وٸ.

د مولوي وفات :

مولوي صالح محمد د ۱۳۳۹ ش کال د سنبلې د میاشتې په خلرمه کله چې د کندهار له خوا د ملي شوراء غړئ وٸ، په کابل کښې اویا کلن وفات سو، او حکومت دده جنازه په یوه مخصوصه الوتکه کښې

کندهار ته ولېږله، او هلته په خپله پلرنۍ هديره کښې حضرتجي ته نژدې ښخ سو.

مرحوم ملك الشعراء بېتاب کابلي شاعر دده مرثيه او د وفات تاريخ داسي ويلي دي :

مولـــوی صـــالح محمـــد آن وکيـــل کنـــدهار
خيرخـــواه شـــاه و ملـــت در نهـــان و آشـــکار
دوســتدار حــرف حــق بــود ونگفتــي غيــر راســت
از ملمــع کــاری و تلبــيس بــودي بــر کنــار
خــدمت شــايان نمــودي در معــارف ســالها
گــاه در کابــل مــديري داشــت گــه در کنــدهار
کــرده در عهــد ســراجيه بــه پښتــو خــدمتي
انــدرين مضــمون نبــوده کــس چــو او آمــد موزگــار
کاروبــار آخــرينش را اگــر پرســي زمــن
مجلــس شــورای ملــی را معــين بــوده اســت يــار
چــون بهــر کــس او نکــو کــردار و صــالح بــوده است
هــم بهــر کــاري کــه بــوده بــا صــداقت کــرده کــار
خــاطرش بگرفــت چــون ازو ضــع دنيــای دنــی
دل از ينجــا کنــد ســوی آخــرت شــد رهســپار
عمــر او هفتــاد و پنجــاهش بخــدمت گشــته صــرف
اجــر آن را از بــرای او دهــد پرودگــار
سرنوشــت مــا چــو در دنيــای فــاني مردنســت
مــرگ بــا ايمــان بــه اسنــت از زنــدگي مســتعار
در ربيــع اول از "بيتــاب" پرســيدم ســنه
گفــت بــوده ســه صــدو هشــتاد از بعــد هــزار (۱۳۸۰)

د ده کړه وړه او خويونه :

مولوی صاحب لږ څه جګ، سپین پوستی، بشاش اوږد مخی او د یوې میانه ږیري خاوند او نیک خویه له بدو بېزاره سړی وُ، ده پاک سپین کالي اغوستل سپینه کوچنۍ بګړۍ ئې تړله، له هر چا سره ئې په ادب او نرمي خبري کولې، او د جامعې مختلف طبقات ځني راضي وه، بېطرفي او بېغرضي او په ورین تندي د هر چا سره خبري کول دده ښه خویونه وه. دده مجلس هم ډېر خوږ وُ، ساده او نرمي خبري ئې د هري طبقې د ګټي وړ وې، پر لاري هم کرار کرار تېئ لکړه ئې ورسره ګرزوله، او کوښښ ئې کاوه چي په ژوند کښي څوک ځني آزار نه سي، او خپل شاګردان ئې په خورا خواخوږي روزل، او د کندهار خلکو دی د مکتب د هلکانو پلار باله. مولوي صاحب په خپل وطن کښي ډېري تجربې کړي او د خلکو او حکومتو په روحیه بلد وُ، په هند، عربستان، ایران، عراق، شوروي اتحاد کښي هم ګرزېدلئ وُ، ځکه نو یو پوخ صاحب رای سړی وُ، د اسلام او قرآن سره ئې ټینګه عقیده درلوده، د اسلامي علومو او تفسیر او اخلاقو او تصوف کتابونه ئې لوستل، او اجتماعي عقیده ئې پر اسلام او ملیت او د وطن پر ښېګڼو ولاړه وه، معتدل سړی وُ، په هیڅ کار کښې افراط نه خوښاوه.

نه یې ظلم کاوه او نه ئې ظلم پر ځان مانه، او کله چي د افغانستان د اغتشاش په دوره کښي دده استاد او ماما مولوی عبدالواسع د ۱۳۰۷ ش د جوزا په اواخرو کښي د بچه سقاو په حکم په توپ کښي والوزول سو، نو مولوی به ددې ظلم د لیدو سره دا بیت ډېر وایه :

د ظالمانو ظلم زور دئ خدایه لیري ئې که !
نه کوم ظلم، نې منمه خدایه ځیري ئې که !

د مولوي آثار او اشعار :

لکه چې تاسي ولوستل د مولوی صالح محمد اکثر کتابونه او ليکني تعليمي او تدريسي وې، او دی پخپل وخت يو موفق معلم او د معارفو د کارو چلوونکئ ؤ، او د يوه غښتلي او پوه مربي په ډول خلکو هم پېژندلئ ؤ. او د ده تربيوي مفکوره هم پر دين، مليت او نوی مدنيت بنا وه، يعني اوسنی ژوند ئې له تاريخ او پخوانو روايانو سره نښلاوه، او د دغو دوو تر منځ ئي اعتدال او ارتباط مانه.

بېله تدريسي آثارو دی ډېر شاعرانه منظوم ادبي تخليقات هم لري، چي ده په يوه کتاب کښي سره راټول کړي دي، دا کتاب دوې برخي لري :

لومړۍ برخه :

په پښتو لنډ مثنوي کښي د مولانا جلال الدين بلخی له مثنوي څخه ځني مطالب په آزاده توگه نظم سوي دي.

مولوي صالح محمد د مولانا بلخي له مثنوي سره ډېره مينه درلوده او هغه به ئې تل لوست، او د مولانا له فکره به ئې الهام اخيست، او هغه به ئې په پښتو نظم کاوه، او خپل فکري واردات به ئې ددې عصر له جريانه سره پکښي زياتول، چي دغه برخه ئې موږ گرده په دې کتاب کښي چاپ کړې ده.

دوهمه برخه :

ده پخپله د پاشلي ويناوو په نامه بللې ده، او دا هغه مختلف ادبي آثار دي چي په عروضي وزن او مفهوم دواړو کښي متنوع ښکاري، او له دغو څخه هم موږ هغه اوږده منظومه دلته راوړې ده، چې د

اجتماعي ژوند د وظایفو د وپشني بحث کوي، او خلکو ته د اجتماع او ټولني یو اصولي فکر ورکوي.

د مولوي دغه اشعار او منظومې دوې ښېګنې لري :

لومړی دا چې دده د شعر او نظم او تراکیب او تعبیرونه ټول ساده، خواږه او روان دي، په وینا کښي ئې ابهام، پیچیدګي او تکلف نسته هره طبقه ښه په پوهېدلای سي، خو شعري او ادبي خوږتوب هم لري او سهل ممتنع کڼل کېدای سي، او د اوسنی پښتو په ښو او خوږو منظوماتو کښي درېدای سي.

دوهمه داده چي د مولوي صاحب اشعار د موضوع له پلوه هم ښه اجتماعي او حیاتي ذخیره لري، یعني هغه څه وایي، چي په ژوندانه او اجتماعي کړاو کښي د لوستونکو په کار ورځي، دیني مفکورې، اخلاق، اجتماعي ښېګڼي په روښانه وینا بیانوي، د بشر د اوسنیو مفکورو څخه هغه مني چي زموږ د ټولني ژوند لپاره مفید ورته ښکاري، اما د مدنیت ځني مفاسد او کرغېړن شیان ردوي، او له هغو څخه پناه غواړي، نو ځکه دده آثار زموږ د معتدلي طبقې لپاره یوه پانګه کېدای سي.

دده اجتماعي تلقین په داسي ساده ژبه دئ :

چي هم انسان وي جانه	هم مسلمان وي جانه !
بیا هم "افغان" وي جانه	او زموږ په شان وي جانه !
نو د زړه سر ئې بوله	نور البصر ئې بوله !
دغه دي ورور دئ نو	هم ستا د کور دئ نو

د مولوي په شاعری کښي تلقیني خوا تر شاعرانه تکلف او غټ بازی ډېره ده، دی ډېر غټ غټ الفاظ او ګران او له پامه لیري خبري نه لري، خپل مطلب مستقیماً په ساده الفاظو او خوږو ترکیبو اداء

کوي، او داسي وينا کوي، چي لوستونکی ژر ورولوېږي، او د مطلب په پوهېدلو کښي په هيڅ کړاو اخته نه سي.

د افغانستان اکاډيمي په دا عقيده ده چي اوس زموږ په ملی ادب کښي يو نوی حرکت راتلونکی دئ، چي د شعر په ظاهر او معنا باندي اغېزې کوي، او موږ هم دې ته اړ يو، چي دا نوی ادبي غورځنګ ومنو، او د خپل نوي ادب هم ظاهر هم باطن ور نوی کو، خو دلته دا هم لازمه ده، چي د پخواني ادب سره زموږ د اوسني ادب اړيکي ونشلېږي.

د مولوي صالح محمد دغه آثار د پخواني او اوسني ادب تر منځ يوه د اتصال حلقه او د نښلوني مزي دي، نو ځکه ئې چاپول او خوندي کول يو مفيد کار دئ، او زموږ اوسنی ادب بايد له دغي مرحلې څخه هم پر مخ ولاړ سي، او ډېر له اوسني ژونده سره وصل سي، او د ارتقاء لاره ئې خلاصه وي، مګر د نښلوني په مزي له ماضي سره هم اړيکي ولري.(۱)

(۱) پښتو مثنوي، د افغانستان د علومو اکاډيمي خپرونه ۱۳۵۰ ص (الف)